

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ ОРГАНІЗАЦІЇ ТУРИЗМУ ДЛЯ ЛЮДЕЙ З ОБМЕЖЕНИМИ МОЖЛИВОСТЯМИ НА ПРИРОДООХОРОННИХ ТЕРИТОРІЯХ

На прикладі Яворівського національного парку висвітлено актуальні питання організації екологічного туризму для осіб з обмеженими можливостями. Розглянуто світовий досвід вирішення цієї проблеми в національних парках та перспективи його використання в Україні. Здійснено оцінку доступності найпривабливіших туристичних об'єктів Яворівського національного парку для різних видів неповносправності та запропоновано рекомендації щодо її підвищення.

Ключові слова: екологічний туризм, національний природний парк, неповносправність, особи з обмеженими можливостями, доступність.

Проблема організації активного, повноцінного відпочинку людей з особливими потребами, забезпечення рівних можливостей доступу до природних та історико-культурних туристичних ресурсів є на сьогодні надзвичайно важливою. Туризм впливає на фізичне, моральне і психологічне оздоровлення людей з особливими потребами, утворює середовище повноцінного спілкування, позбавляє відчуття меншовартості та неповноцінності, допомагаючи інтегруватися в суспільство і надаючи можливості для розвитку особистості [1, 5].

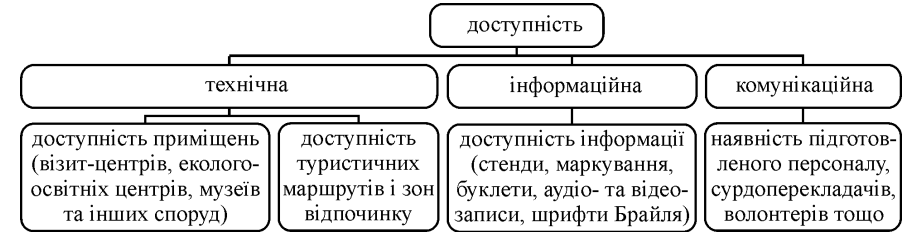
Особливе місце тут відводять екологічному туризму, який останнім часом користується значною популярністю в усьому світі. Цей вид туризму передбачає відвідання відносно не змінених людиною територій і дає унікальний шанс безпосереднього спілкування з природою, отримання глибоких емоційних відчуттів і переживань і відновлення душевної гармонії, а також додаткові можливості екологічної освіти.

Одними з найважливіших центрів екотуризму у всьому світі є природоохоронні території – резервати, національні парки, біосферні заповідники тощо. Вони мають значний потенціал для організації різних видів туристичних занять – від пікніка на природі та екскурсій екологічними стежками до спостережень за тваринами чи організації активних ігор. Туристичний продукт національних парків є різноманітний і розрахований на різні категорії відвідувачів, серед яких важливе місце повинні займати люди з особливими потребами.

Як і у випадку з іншими туристичними об'єктами, проблема відвідування національних парків неповносправними залежить, передусім, від доступності парку та його відповідного облаштування. Щодо забезпечення доступності не існує спеціально визначених для національних парків рекомендацій, тому потрібно дотримуватись загальноприйнятих вимог [1, 4, 5].

Коли йдеться про доступність національного парку та його пристосованість для потреб осіб з різними видами неповносправності, необхідно враховувати три основні аспекти: технічний, що охоплює доступність приміщень, туристичних маршрутів та зон відпочинку; інформаційний та комунікаційний (рис.). При цьому перший аспект є найважливішим для туристів з обмеженими можливостями пересування (наприклад інвалідів-візочників), а

два наступні – для туристів з обмеженими можливостями сприйняття навколишнього світу (з вадами зору та слуху).

Рис. Аспекти доступності природоохоронних територій та об'єктів для людей з обмеженими можливостями

Для забезпечення доступності приміщень візит-центрів під час їх будівництва чи реконструкції потрібно дотримуватись стандартних вимог, які ставляться до об'єктів інфраструктури. Вони стосуються насамперед ширини дверей, наявності пандусів та поручнів, відсутності порогів, ширини коридорів, конструкції туалетів, відповідного маркування [2, 4, 5].

Для туристичних маршрутів визначальну роль відіграє його довжина, крутизна схилу, ширина стежки, її покриття, наявність перешкод. Важливе також пристосування до потреб неповносправних додаткових споруд на маршруті, таких як столики з лавками, альтанки, споруди для спостереження за тваринами, оглядові майданчики тощо.

Доступність інформації охоплює наявність різних методів подання її для різних категорій неповносправних. Важливе значення має висота інформаційних стендів, наявність надписів шрифтами Брайля, рельєфні стенди, аудіозаписи, спеціальні буклети, інформація на Інтернет-сторінці і т.ін.

Підготовка персоналу передбачає наявність у працівників парку відповідних навичок щодо проведення екскурсій для неповносправних, а також можливість залучення волонтерів.

Світова практика знає чимало прикладів позитивного вирішення питання щодо доступності національних парків для осіб з особливими потребами, зокрема у США. У цій країні питання надання національними парками туристичних послуг для неповносправних координує національна служба парків (NPS). Вона створила спеціальний сайт: "Національні парки доступні для всіх" (National parks: accessible for everyone), який демонструє рівень пристосованості кожного з парків у США до прийому неповносправних [7]. У ньому детально проаналізовано можливості туристичних маршрутів, рекреаційних зон, кемпінгів у різних парках для людей з особливими потребами. Такий сайт дає змогу швидко знайти потрібний об'єкт і самостійно спланувати подорож. Американські національні парки у більшості своїй відповідають вимогам доступності, мають маршрути з твердим покриттям і пропонують різноманітні і цікаві варіанти проведення відпочинку (подорожі у спеціальних вагончиках, плавання на човнах, фотографування тварин тощо). Рейнджерська служба деяких парків має спеціальну підготовку і навіть навички здійснення сурдоперекладу.

У сусідній з Україною Польщі, за даними спеціального моніторингу, з 23 наявних парків 14 мають певні пристосування до потреб неповносправних

[6]. Насамперед, це стосується модернізації туристичної інфраструктури (візит-центрів, освітньо-музейних осередків, будиночків для ночівлі), а також екологічних стежок та рекламно-інформаційної продукції. Однак цілком безпечними для пересування людей з особливими потребами є туристичні маршрути лише у 4 парках, а відповідні підписи до об'єктів показу, зроблені шрифтом Брайля – тільки в 3. Одними з найбільш доступних для осіб з особливими потребами є парки Бебжанський, Вігерський, Карконоський, Магурський. Так, у Карконоському парку відкрито спеціальний маршрут для неповносправних, у Вігерському – створено спеціальний оглядовий майданчик, у Магурському – переобладнано еколого-освітній центр, де створено спеціальну виставку пнів для ознайомлення з різними видами дерев.

Природно-заповідний фонд України на сьогодні сягає понад 7740 територій та об'єктів загальною площею 3,8 млн га, що становить 5,7 % території держави. Більше половини цих об'єктів існують вже тривалий час і мають певний досвід в організації туризму. Більшість національних парків пропонують еколого-туристичні маршрути, у багатьох установах створено музеї та еколого-просвітницькі центри. Але, на жаль, у питанні організації туризму для неповносправних українські природоохоронні території не можуть похвалитися значними досягненнями. Інформація щодо доступності цих об'єктів практично відсутня, спеціальні дослідження не проводили. Можна стверджувати, що на сьогодні жоден із національних парків чи заповідників не відповідає всім вимогам щодо доступності для людей з особливими потребами. Ось найбільш типові проблеми:

1. Приміщення адміністрацій та візит-центрів часто є недоступними через високі сходи, відсутність пандусів та поручнів, вузькі двері та непристосованість туалетів; музейні експозиції нерідко розташовані на другому поверсі.
2. Туристичні маршрути в рівнинних парках є відносно доступними, особливо для людей з руховою неповносправністю, але майже зовсім не пристосованими для туристів з вадами зору (через відсутність відповідного інформаційного облаштування).
3. Інформаційне забезпечення становить дуже велику проблему. Не пристосована наочна інформація (стенди, вказівники, музейні експонати). Працівники парків, які проводять екскурсії, не мають відповідних навичок з роботи з неповносправними.

Однак, варто зауважити, що перші зрушення у напрямку покращення доступності парків уже розпочалися. Зокрема, у рамках проекту "Відкрите Прикарпаття" після здійснення моніторингу виділено 2 об'єкти, що частково є придатними для відвідування неповносправних. Це "Музей землі Галицької" у Галицькому національному природному парку та еколого-освітній центр Карпатського національного природного парку [3].

Ми провели дослідження придатності території Яворівського національного парку для відвідування туристів з різними видами неповносправності (а саме руховою, зоровою та слуховою). Об'єкт дослідження обраний не випадково. Яворівський національний парк, завдяки вдалому розташуванню, багатству природних та історико-культурних ресурсів та розвиненій інфраструктурі, є на сьогодні одним з провідних центрів розвитку екологічного ту-

ризму в регіоні. Щороку парк лише за офіційними даними відвідує близько 10 тис. осіб, зокрема близько 2-3 тис. – з пізнавальною метою. На його території функціонує 5 еколого-пізнавальних стежок, обладнано візит-центр, рекреаційний осередок "Оселя Розточчя" та 4 зони тимчасового відпочинку. Протягом року тут вживають низку культурно-освітніх та еколого-освітніх заходів, що є привабливими як для місцевих жителів, так і для туристів.

Для оцінки доступності Яворівського НПП для неповносправних ми вибрали 3 найбільш відвідуваних туристами об'єкти: приміщення адміністрації парку та візит-центр із прилеглою територією у смт. Івано-Франкове; рекреаційно-відпочинковий осередок "оселя Розточчя" в урочищі Мочари та еколого-пізнавальний маршрут "Стежка Івана Франка" поблизу с. Лелехівка.

Через відсутність спеціальних нормативно визначених критеріїв доступності для національних парків, ми використовували у своїх дослідженнях комплексний підхід, що ґрунтувався на різних нормативних документах та методичних рекомендаціях:

Для визначення технічної доступності будівель і приміщень (візит-центр, будиночок лісника та приміщення з експозицією старожитностей) користувалися чинними будівельними нормами (ДБН В.2.2-9-99), а також спрощеною методикою визначення доступності об'єктів громадського призначення для громадян з особливими потребами, розробленою Національною асамблеєю інвалідів України [2, 4]. Насамперед брали до уваги такі критерії, як висота сходів, наявність та висота поручнів, ширина і висота дверей, висота розташування клямки, висота порогів, ширина коридорів, висота столів, розмір туалетних приміщень тощо. Під час оцінювання інформаційної доступності враховували наявність та висоту розташування інформаційних стендів, стрілок-вказівників та підписів до експонатів, а також можливість тактильного контакту з окремими експонатами.

Для визначення доступності туристичних маршрутів за основу брали рекомендації, наведені в методичному виданні "Посібник з активного відпочинку та туризму для неповносправних", розробленому Товариством "Зелений хрест" [5 с. 110-118]. Для оцінки обрано такі критерії: ширина маршруту; крутизна схилу; стан дорожнього покриття; наявність природних чи штучних перешкод; наявність відповідного маркування; наявність та доступність інформації; стан лісових меблів і малих архітектурних форм; доступність окремих об'єктів показу тощо.

Перелічені вище критерії, на нашу думку, дають змогу більш-менш об'єктивно оцінити доступність досліджуваних об'єктів для осіб з руховою неповносправністю. Натомість, для осіб з вадами зору і слуху така оцінка, на наш погляд, є достатньо суб'єктивною і для більшої точності потребує безпосередньої участі згаданих категорій туристів.

Нижче наводимо коротку характеристику вибраних туристичних об'єктів на території Яворівського НПП та результати оцінки їх доступності.

Еколого-просвітницький центр (візит-центр). Розташований в смт. Івано-Франкове у приміщенні адміністрації Яворівського НПП. Є осередком екологічного виховання і освіти для різних вікових категорій відвідувачів, передбачає перегляд фільмів, проведення екологічних уроків, майстер-класів,

переносних виставок, а також масових заходів (конференцій, семінарів, лекцій, тематичних вечорів), ознайомлення з найновішими публікаціями тощо.

Еколого-просвітницький центр охоплює приміщень, таких як конференц-зал, бібліотеку, екологічний клас, кабінет біорізноманіття та кабінет тимчасових виставок. На прилеглій території розташований дендрарій, у якому представлені зразки лісових та декоративних дерев і кущів, а також вольєр з птахами. Результати оцінки доступності окремих складових візит-центру для різних категорій неповносправних наведено у таблиці.

Табл. 1. Оцінка доступності візит-центру Яворівського НПП для осіб з обмеженими можливостями (від 1 до 4 балів*)

№ з/п	Об'єкт	Види неповносправності		
		зорова	слухова	рухова
1	Конференційний зал	3	4	3
2	Виставковий кабінет	2	4	1
3	Кабінет біорізноманіття	2	4	1
4	Екологічний кабінет	2	4	1
5	Вольєр	3	3	3
6	Дендрарій	3	3	3
7	Альтанка		4	1
	Загальна оцінка	3	4	2

Оцінка доступності: 1 – малодоступний (є істотні обмеження чи перешкоди, що ускладнюють доступність навіть у разі допомоги сторонніх осіб); 2 – частково доступний (доступні окремі ділянки чи об'єкти, потрібна постійна допомога сторонніх осіб); 3 – здебільшого доступний в разі незначної сторонньої допомоги; 4 – повністю доступний для самостійного проходження неповносправними (більше 80 % відповідності вимогам).

Як видно з табл. 1, приміщення візит-центру є майже повністю доступним для осіб з вадами слуху, що досягається завдяки візуальній та текстовій інформації на стендах. Натомість, дендрарій і вольєр з птахами потребують додаткового облаштування інформаційними табличками з назвами видів та їх короткою характеристикою.

Для осіб з вадами зору найбільшою проблемою є доступність інформації та відсутність спеціальних маркерів щодо безпечного пересування у приміщенні. Серед позитивних моментів варто зазначити можливість тактильного огляду окремих експонатів (зразки кори дерев, опудала тварин, вироби майстрів з дерева), а також наявність аудіоінформації про парк, яку можна прослухати у конференцзалі.

Для туристів з обмеженою мобільністю (і передусім тих, що пересуваються на візках) практично недоступними є приміщення, розташовані на другому поверсі (кабінет біорізноманіття, екологічний кабінет і кабінет тимчасових експозицій) через вузькі і дуже круті сходи. У зв'язку з цим, поза увагою залишається значна частина цікавих експонатів. Приміщення туалету також не відповідає діючим нормам як за площею, так і за шириною дверей. Пересування по території дендрарію ускладнюється відсутністю твердого покриття та недостатньою шириною доріжок, а в альтанці проблемними є стаціонарно розташовані лавки.

З усіх обстежених приміщень найбільш доступним для різних категорій неповносправних є конференцзал. Серед його головних переваг варто назвати широкі двері з двома стулками, пересувні крісла, велика кількість яскравих інформаційних стендів, розташованих на зручній висоті, а також наявність відео- та аудіотехніки.

Рекреаційно-відпочинковий осередок "Оселя Розточчя". Розташований в урочищі Мочари (колишній хутір села Дубровиця) неподалік від КП Яворівського військового полігону. На території осередку відтворено характерні риси розточанського господарства і побуту. До складу комплексу входять: будинок лісника, експозиція старожитностей, господарський двір із свійськими тваринами, загони для коників польських та диких кабанів, пасіка, а також три відпочинкові літні навіси. Варто наголосити, що на сьогодні це єдине в Україні місце утримання та розведення коників польських, яких вважають нащадками диких тарпанів. Організовано кінний маршрут, катання на конях та бричці.

Табл. 2. Оцінка доступності відпочинкового осередку "Оселя Розточчя" для осіб з обмеженими можливостями

№ з/п	Об'єкт	Види неповносправності		
		зорова	слухова	рухова
1	Будинок лісника	2	3	2
2	Господарський двір	2	3	3
3	Загін для коней	3	3	3
4	Експозиція старожитностей	3	4	3
5	Пасіка	2	4	2
	Загальна оцінка	2	3	3

Результати оцінки, наведені в табл. 2, свідчать про дещо нижчий рівень доступності порівняно з візит-центром. Це стосується, передусім доступності інформації, зокрема для осіб з вадами зору, а також технічних обмежень у приміщеннях, таких як невідповідна ширина дверей, наявність сходів і високих порогів. Об'єкти, що розташовані під відкритим небом, можуть відвідувати туристи на візках, однак для полегшення пересування потрібно влаштувати спеціальні доріжки з твердим покриттям. Під'їзд до пасіки ускладнюється значним ухилом дороги. Недоступними для візочників на сьогодні є також відпочинкові навіси через стаціонарно вкопані лавки. Серйозну проблему створює відсутність відповідних санітарних умов (примітивний туалет).

Найбільш доступними для всіх категорій неповносправних виявились загін з кониками польськими, а також експозиція старожитностей (за умови використання приставного пандуса). Обидва об'єкти забезпечені достатньою візуальною інформацією, а для незрячих велике значення має можливість доторкнутися до експонатів і навіть потримати їх у руках. Додатковим джерелом позитивних емоцій може стати іпотерапія (катання на кониках та бричці, безпосереднє спілкування з тваринами), яка повинна здійснюватися під наглядом кваліфікованого фахівця.

Еколого-пізнавальний маршрут "Стежка Івана Франка". Розташований поблизу села Лелехівка і має протяжність 2,5 км. Стежка представляє типові ландшафти Розточчя, його флору і фауну, а також знайомить відвідувачів із творчістю Івана Франка. Серед найцікавіших об'єктів показу – дерев'яні скульптурні композиції героїв творчості І. Франка, спільне військове поховання часів I та II Світових воєн, пісковий останець Біла скеля, комплекс ставків "Чорні озера" тощо.

Табл. 3. Оцінка доступності еколого-пізнавального маршруту "Стежка Івана Франка" для осіб з обмеженими можливостями

Критерій	Види неповносправності		
	зорова	слухова	рухова
Ширина маршруту	3	4	4
Крутизна схилу	4	4	3
Стан дорожнього покриття	3	4	2
Наявність природних чи штучних перешкод	3	4	3
Наявність відповідного маркування	1	2	3
Наявність та доступність інформації	1	2	3
Стан лісових меблів та малих архітектурних форм	3	4	2
Доступність окремих об'єктів показу	2	4	3
Загальна оцінка доступності	2	3	3

Результати обстеження маршруту на предмет його доступності для осіб з особливими потребами представлені в табл. 3. З неї видно, що для туристів, які пересуваються на візках, маршрут є здебільшого доступним за незначної допомоги сторонніх осіб. Майже по всій стежці її ширина є достатньою і становить приблизно 1,5-2 м (за винятком звужень у двох місцях). На невеличкій ділянці у першій третині маршруту виявлений підйом крутизою понад 15°. Спеціальне дорожнє покриття відсутнє, однак ґрунт майже на всій протяжності досить щільний. У деяких місцях спостерігаються прояви ґрунтової ерозії, а саме наявність колії та виступаючого коріння дерев. На початку маршруту є одна серйозна перешкода – перекопана дорога і шлагбаум, у зв'язку з чим маршрут рекомендується скоротити. У першій половині стежки в межах зони відпочинку наявні відпочинкові навіси із столиками і лавками. Усі вони мають широкий вхід (більше 1 м), але лавки прикріплені стаціонарно, що ускладнює доступ до столу на візку.

Для осіб з вадами зору найважливішою проблемою є відсутність спеціальних обмежувачів вздовж стежки, а також нерівності поверхні та перешкоди, описані вище. Вздовж всього маршруту розташовані дерев'яні фігури казкових героїв, доступні для тактильного контакту (що має важливе значення для незрячих). Однак частина з них перебуває в поганому стані і потребує ремонту або оновлення. Натомість стежка дає безліч можливостей для пізнання навколишньої природи через залучення різних органів чуття – слуху, нюху та дотику.

Значну проблему на маршруті становить інформаційна доступність. Спеціальне маркування відсутнє, стрілок-вказівників практично немає. Інформаційні стенди знаходяться лише на початку стежки, а висота їх розміщення

не відповідає нормам. Візуальна інформація про об'єкти вздовж маршруту практично відсутня, що знижує доступність стежки для осіб з вадами слуху.

Варто також зазначити, що доступність інших еколого-пізнавальних маршрутів на території парку, таких як "Верещиця", "Лелехівка", "Голуби", є набагато нижчою. Пересування туристів на візках тут практично неможливе через значну протяжність та ухил поверхні, розчленованість рельєфу, а також наявність природних перешкод. Туристи з вадами зору можуть відвідувати ці маршрути лише у супроводі інших осіб. Для осіб із слуховою неповносправністю маршрути доступні з технічної точки зору, однак істотною проблемою є брак інформаційного облаштування.

Таким чином, проведені дослідження свідчать, що жоден із обстежених об'єктів не є повністю доступним для самостійного відвідування осіб з особливими потребами. Однак у разі правильного підходу та залучення спеціально підготованих волонтерів вони можуть бути успішно використані при організації одноденних екскурсій для зазначеної категорії туристів. З іншого боку, під час розроблення проектів рекреаційного облаштування Яворівський національний парк повинен спрямувати зусилля на підвищення доступності своєї території для неповносправних. Зрозуміло, що через брак фінансування втілення масштабних проектів із модернізації приміщень у найближчому майбутньому виглядає нереальним. Однак можна запропонувати низку ефективних заходів, які не потребують значних фінансових затрат і одночасно можуть істотно полегшити процес пізнання парку людьми з особливими потребами. Найважливішими серед них є:

- влаштування спеціальних доріжок з твердим покриттям на території дендрарію та рекреаційного осередку "Оселя Розточчя";
- вирівнювання та ущільнення дорожньої поверхні в проблемних місцях стежки Івана Франка, а також обладнання поручнів по обидва боки маршруту;
- забезпечення найцікавіших об'єктів показу відповідними підписами, інформаційними табличками та стендами (зокрема рельєфними чи вирізьбленими на дереві);
- перенесення частини найцікавіших експонатів у візит-центрі на першій поверх та забезпечення безперешкодного доступу до них;
- у зонах відпочинку, обладнаних відпочинковими навісами, заміна частини стаціонарних лавок на пересувні;
- розроблення спеціальних екскурсійних програм для осіб з різними видами неповносправності, підготовка необхідних демонстраційних матеріалів, а також аудіозаписів екскурсій;
- розміщення інформації щодо доступності парку та його окремих об'єктів в інформаційних буклетах та на Інтернет-сторінці;
- забезпечення участі працівників парку, які проводять екскурсії, у спеціальних курсах чи тренінгах для набуття ними елементарних навичок зі здійснення туристичного супроводу для неповносправних.

У підсумку, варто зазначити, що проведені дослідження мають пілотний характер і потребують продовження. Для отримання більш детальних та об'єктивних результатів необхідно залучити до проведення оцінки фахівців-експертів та активістів громадських організацій за безпосередньої участі самих осіб із обмеженими можливостями.

Література

1. Волошинський О. Теорія і практика організації активного відпочинку та туризму для неповносправних осіб : навч. посібн. / О. Волошинський, І. Горбачьо, А. Мацелюх, М. Сварник – Л. : ТОВ "Простір М", 2009. – 128 с.
2. Державні будівельні норми України. Громадські будівлі і споруди. ДБН В.2.2-9-99 / Додаток Г. Параметри зон, просторів та елементів будинків і приміщень для інвалідів та мало мобільних груп населення. – К. : Вид-во Держбуд України, 1999. – 236 с.
3. Доступне Прикарпаття: Івано-Франківський регіональний туристично-інформаційний центр. [Електронний ресурс]. – Доступний з <http://www.rtic.if.ua/objects/c17/32.html>.
4. Методика визначення доступності об'єкту громадського призначення для громадян з особливими потребами : Безбар'єрна Україна / Портал Національної Асамблеї Інвалідів України. [Електронний ресурс]. – Доступний з <http://www.netbaryerov.org.ua/index.php/dostup/metodika>.
5. Сварник М. Посібник з активного відпочинку та туризму для неповносправних / М. Сварник та ін. – Львів : Т-во "Зелений хрест". [Електронний ресурс]. – Доступний з http://www.gcs.org.ua/publish/avt_ukr.pdf.
6. Kosewska M. Turystyka dla wybranych – możliwości wypoczynku osób z dysfunkcją wzroku na terenie polskich parków narodowych / M. Kosewska, B. Fornal-Pieniak // Studia i Materiały Centrum Edukacji Przyrodniczo-Leśnej R. 11. Zeszyt 4 (23) / 2009. [Electronic resource]. – Mode of access http://www.cepl.sggw.pl/wydawnictwa/sim23_pdf/287_SIM23.pdf.
7. National parks: accessible for everyone : National Park Service. U.S. Department of the Interior. [Electronic resource]. – Mode of access http://www.nps.gov/pub_aff/access/index.htm.

Кучинская И.В. Теоретические и прикладные аспекты организации туризма для людей с ограниченными возможностями на природоохранных территориях

На примере Яворовского национального парка показаны актуальные вопросы организации экологического туризма для лиц с ограниченными возможностями. Рассмотрены мировой опыт решения этой проблемы в национальных парках и перспективы его использования в Украине. Осуществлена оценка доступности наиболее популярных туристических объектов Яворовского национального парка для различных видов инвалидности и предложены рекомендации по ее повышению.

Ключевые слова: экологический туризм, национальный природный парк, инвалидность, лица с ограниченными возможностями, доступность.

Kuchynska I.V. Theoretical and applied aspects of tourism for people with disability in nature protected areas

Based on Yavoriv National Nature Park devoted to the actual issues of ecotourism for people with disability. An international experience of this problem solution in national nature parks is analyzed, and the prospects for its application in Ukraine are discussed. The accessibility of the main touristic attractions for the disabled in the Yavoriv National Nature Park are estimated and practical recommendations for its improvement are given.

Keywords: ecotourism, national nature parks, disability, disabled people, accessibility.

УДК 574.52:504.73:581.526

Ст. викл. В.В. Попович, канд. с.-г. наук –
Львівський ДУ БЖД

ЕКОЛОГІЧНА СТРУКТУРА ТА ЗАКОНОМІРНОСТІ РОЗВИТКУ ВОДНОЇ ТА ПРИБЕРЕЖНО-ВОДНОЇ РОСЛИННОСТІ ТЕХНОГЕННИХ ВОДОЙМ, СМІТТЄЗВАЛИЩ ТА ПОЛІГОНІВ ТВЕРДИХ ПОБУТОВИХ ВІДХОДІВ У МЕЖАХ ЗАХІДНОГО ЛІСОСТЕПУ УКРАЇНИ

Досліджено екологічну структуру та закономірності розвитку водної та водно-прибережної рослинності техногенних водойм сміттєзвалищ та полігонів твердих побутових відходів у межах Західного Лісостепу України. Навколо усіх техногенних водойм сміттєзвалищ та полігонів твердих побутових відходів відбувається сингенетична сукцесія. Первинним фітоценозом виступає рудероценоз.

Постановка проблеми. Сміттєзвалища та полігони твердих побутових відходів (ТПВ), як деастровані ландшафти, потребують всебічного вивчення з метою розроблення заходів протидії їх згубного впливу на довкілля та живі організми [1]. Фітомеліорація стихійних сміттєзвалищ та полігонів ТПВ передбачає їх повернення у господарське використання. Фітомеліоративним процесам у сфері дії сміттєзвалищ перешкоджають низькогумусні та кислі ґрунти, складні кліматопічні особливості, гідрологічні умови накопичення фільтрату, просідання земної поверхні, зсуви, виділення токсичних газів та продуктів горіння сміття. Оптимізація довкілля поблизу сміттєзвалищ та полігонів ТПВ можлива за умови розроблення комплексу дій з проведення фітомеліоративних робіт, які б базувались на закономірностях природної перетворювальної функції рослинних угруповань, згідно з принципом біогеоценозних аналогів фітомеліорантів та відповідали б наявним агроекологічним умовам і зональним особливостям формування рослинності [2, 3].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Тематиці фітоценозів техногенних водойм присвячено чимало наукових праць. Зокрема, еколого-біологічні умови формування рослинності берегової зони техногенних водойм гірничопромислових підприємств дослідив Я.Б. Щупаківський [3]. Встановлено основні ґрунтові чинники, які впливають на розвиток рослинності берегової зони. Представлено результати досліджень рослинних угруповань антропогенно-природного походження й основні принципи їх формування. Проаналізовано проблему збереження біологічного різноманіття прибережно-водних угруповань рослинності антропогенно-природного походження, на прикладі водойми Подорожненського кар'єру в праці [4].

Видовий склад вищих водних та прибережно-водних рослин техногенних озер Малеого Полісся, що утворилися на місцях відпрацьованих затоплених кар'єрів із видобування піску, дослідила Н.Г. Міронова. Вона висвітлила родинний та родовий спектри рослинності, провела їх систематичний [5] та географічний аналізи [6]. Видовий склад рослинності техногенних озер сміттєзвалищ та її динаміка потребує досліджень.

Постановка завдання. Мета роботи – визначити видовий склад рослинності техногенних озер сміттєзвалищ та полігонів ТПВ у межах Західного Лісостепу України та встановити формування рослинного покриву. Вивчення видового складу водної та прибережної рослинності техногенних водойм у межах впливу сміттєзвалищ дасть змогу визначити напрями проведення фіторе mediaції та фітомеліорації.

Методи дослідження: геоботанічні, лісівничі, фенологічні.

Виклад основного матеріалу. На сміттєзвалищах та полігонах ТПВ у межах Західного Лісостепу України виділяють два види техногенних водойм – штучні та природні. До штучних відносять гудронові та фільтраційні озера, а до природних – водойми, які виникли унаслідок підтоплення місцевості депонуючи значну кількість токсичних речовин.

Техногенні водоймища сміттєзвалищ та полігонів твердих побутових відходів відрізняються формою, розмірами, речовиною накопичення. Гудронові озера виникли внаслідок скидання кислих гудронів із Львівського маслорозоводу у 70-80-х роках ХХ ст. Характеризуються значними розмірами, пе-